

LUNDS UNIVERSITET

Socialhögskolan

SOL 061

Vårterminen 2001

Varför ökar elevantalet
i
särskolan?

En rättighet eller en avstjälningsplats?

Författare: Christina Fält och Ann-Marie Johansson

Handledare: Lars Harrysson

Abstract

The purpose of this study was to examine the cause of the major increase of the number of pupils in the special school in the Swedish school system during the 1990's in Sweden.

The main questions were:

What were the criteria for rights to undergo education within the special school and had they changed?

What structural changes could have contributed to the increase of the number of pupils in the special school?

The study was based upon an explorative method, where both primary- and secondary source data were used. We chose to give the study a geographical limitation, i.e. to five municipalities in the south of Sweden. Due to the limitations in our study, we could not find proof that changes in the criteria for right to participate in education within the special school have occurred. The result of our study showed that different structural changes combined together could be seen as the reason of the increase of pupils in the special school. These changes include legislative, organisational and work method changes within the Swedish school system and the general downturn of the Swedish economy.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	SID
Förord	2
1. Inledning	3
1.1 Problemformulering	3
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställningar	4
1.4 Metod, urval och avgränsningar	4
1.5 Så här har vi gjort	5
2. Historisk bakgrund	5
2.1 Särskolan ur ett historiskt perspektiv	5
2.2 Reformerna som avspeglar förändrad människosyn	6
2.2.1 Bildbara / obildbara	6
2.2.2 Särskoleplikt för de bildbara	7
2.2.3 Vägen ut	7
2.2.4 Rätten att leva som andra	8
2.3 Styrdokument för skolan	9
3. Särskiljandet	12
3.1 Grundskolan	12
3.3 Särskolan	15
3.3.1 Rätten till undervisning inom särskolan	16
3.3.2 Vad döljer sig bakom statistiken	16
4. Psykisk utvecklingsstörning	18
4.1 Kriterier för psykisk utvecklingsstörning	18
4.2 IQ-test ett sätt att mäta begåvning	20
4.3 Antalet psykiskt utvecklingsstörda	22
4.4 Orsaker till psykisk utvecklingsstörning	23
4.5 Olika grader av psykisk utvecklingsstörning	24
5. Redovisning fältstudie	27
5.1 Särskolans resursteam, Lund	27
5.2 Intervjuer med personal vid särskoleverksamheten, Lund	29
5.3 Fallbeskrivningar	32
6. Analys och slutdiskussion	33
Källförteckning	37
Bilaga 1	Figurer hämtade ur Asmervik et.al. (1993) över normalfördelningar i IQ-tester.
Bilaga 2	Begåvningsutveckling efter Kylén.
Bilaga 3	Intervjumall

Förord

Vår studie hade aldrig tillfört oss själva så mycket som vi tycker att den gjort om vi inte fått möjlighet till intervjuer och samtal. Därför vill vi rikta ett varmt tack till alla Er som så vänligt delade mer er av kunskap och kloka ord, tack snälla Gunnel Ringholm, Rolf Spjuth, Gunilla Körner, Anna Tidman, Lotta Kårlind och Helene Roslund!

Ävenså riktar vi ett tack till vår handledare Lars Harrysson som varit oerhört inspirerande och full av åsikter, tack Lars!

Tills sist men inte minst ett tack till våra familjer som bistått med mat, massor av kaffe och uppmuntran, tack skall Ni ha!

1. Inledning

Valet av ämne för vår uppsats har delvis sitt ursprung i en debattartikel från 1997. Denna artikel sammanfattas i en mening enligt följande: *”Skolan lägger på ett lättvindig sätt problemen hos eleven, när det i själva verket är skolan som har svårt att stödja elever som inte når upp till kunskapsmåden”* (GP, 1997-06-18, Rabe och Hill, Gbgs univ.).

Den andra orsaken till vårt val är att vi så gott som dagligen under senare tid, förundras över den stora elevökningen inom särskolan som massmedia rapporterat om. Tidningarnas debattsidor handlar också om barn och ungdomar som en extra utsatt grupp när tiderna är dåliga. De drabbas hårt när landets ekonomi medför nedskärningar inom den offentliga sektorn. Nationalekonomen Stefan de Vylder menar att 90-talets politik var extremt barnfientlig och pekar på kommunernas övertagande av skola, äldreomsorg och omsorg. Kommunernas skatteinkomster minskade på grund av hög arbetslöshet och många kommuner lade stora besparingar inom skolan och barnomsorgen (DN 2001-04-03).

Vår undran var, om och i så fall hur dessa förändringar i samhället kan ha bidragit till särskolans stora elevökning.

1.1 Problemformulering

Under senare år har skolan ofta stått i fokus för samhällsdebatten och sedan en tid har även grundsärskolan ingått mer framträdande i debatten. Det som främst diskuteras är vilka konsekvenser skolans läroplan (Lpo-94) medfört. Läroplanen som trädde i kraft 1995 vilket innebar ett nytt arbetssätt för skolan och nytt betygssystem infördes samtidigt. Tidningsrubrikerna och nyhetsprogrammen har ofta handlat om skolans misslyckande som förmedlare av kunskap. Debatten fokuserar på att elever kan gå i nio år grundskolan utan att uppnå tillräckliga skriv- och läsfärdigheter för att godkännas och för att få behörighet till gymnasieskolan. Inför skolavslutningsdags får vi i massmedia rapporter om hur många elever som skolorna ute i kommunerna inte kunnat godkänna. Det är drygt 20% varje år av eleverna i landet som inte får fullständiga betyg från den obligatoriska grundskolan.

Debatten som rör särskolan beskriver en stor ökning av elever som undervisas inom denna skolform. Ett exempel på detta är Sydsvenska Dagbladet som skriver 10 april 2001 att obligatoriska särskolan och gymnasiesärskolan under senaste året ökat med 1400 elever vilket betyder att 18.600 av landets elever finns inom Särskolan. När utvecklingen studeras över ett längre tidsperspektiv är ökning betydligt större, Skolverket talar om en drygt 60-procentig ökning under perioden 1992/93 till 1999/2000. Motsvarande period är ökningen inom grundskolan 18%. Människan anser vi måste betraktas som odelbar avseende kropp, själ och

social livssituation. Vi menar att framför allt utsatta grupper måste ses med en helhetssyn, precis så som ordets latinska ursprung *individuus* verkligen betyder, nämligen odelbar (NE ordbok, 2000). I dagens samhälle ställs krav på kunskap och att alla skall hänga med i ett allt snabbare tempo, att själv hitta information, samt att snabbt bli självständig. Det är då, tror vi, som många försöker dela sig för att hinna med och att man då också symbolisk, faktiskt går itu. När vi betraktat särskoleökningen uppstod frågan om skolan hjälper elever att vara individer och i vilken mån samhället har acceptans för dem som inte hinner med?

1.2 Syfte

Vårt syfte har varit att undersöka orsakerna till den stora ökningen av elever inom grundsärskolan och om särskolan har fått en roll som problemlösare och avlastare för grundskolans störande och okoncentrerade elever.

1.3 Frågeställningar

Våra frågeställningar var vilka kriterierna som gäller för rätt till undervisning inom särskolan och om dessa har förändrats, vilka faktorer inom och utanför särskolan som påverkar och kan ha bidragit till ökningen av antalet särskoleelever.

1.4 Metod, urval och avgränsningar

Vi har valt att göra en explorativ studie innefattande primärdata såsom intervjuer och samtal, därtill sekundärdata i form av tidigare forskning, litteratur, rapporter från myndigheter samt statistik. Vi har ävenså tagit del av elevakter från särskolan, skolkontor Söder. Vi har också använt goda vänners erfarenheter och har fått deras synpunkter på utvecklingen och skolsituationen idag. De har utgjort en extra kunskapsbas och diskussionsforum för oss. Samtliga personer som vi intervjuat och samtalat med har alla i sin yrkesutövning anknytning till skolområdet. Intervjuerna har gjorts enligt bifogad mall, enskilt med tre personer anställda som kurator, yrkesvalslärare och rektor inom särskolan. Vi har dock valt att sammanföra intervjuerna till ett gemensamt avsnitt. Vid två tillfällen i slutet av vårt arbete träffade vi och samtalade med dels en skolpsykolog dels med utredare och jurist från Skolverket, dessa samtal tjänade främst att belysa särskolan ur ytterligare ett perspektiv. Syftet med samtalen var också att summera upp och kontrollera våra egna slutsatser med professionella utanför särskolan, och att få en övergripande och bredare syn. Dessa samtal fördes utan intervjumall för att vi önskade ett fritt samtal där våra informanter skulle tillföra oss information utifrån

våra funderingar och slutsatser, och sådant som de ansåg väsentlig och som vi annars riskerade att missa.

Vi har avgränsat vår studie till den obligatoriska särskolan. Geografiskt begränsas studien till Lunds kommun samt dess kranskommuner Burlöv, Lomma Staffanstorp och Kävlinge vilka har samverkansavtal avseende särskolan. Detta innebär att vi får en bild av särskolan i så väl liten som stor kommun.

För att undvika subjektiva slutsatser har vi lagt kraft på att värdera våra källor mot varandra och olika hänsyn har tagits beroende på hur vi bedömt dessa. Intervjuer, samtal och studier av tidigare forskning har tjänat som motvikt till varandra när vi värderat våra källor. Vi har därigenom fått en bredare och mer nyanserad bild av särskoleverksamheten och fenomenen runt dem.

1.5 Så här har vi gjort

Vi inleder vårt arbete med en bakgrund och presentation av vårt ämnesval därefter ger vi en historisk tillbakablick på utvecklingen av samhället där barn med utvecklingsstörning och behov av särskild undervisning varit föremål för varierande grad av insatser från samhället. I samma avdelning beskriver vi också reformer, lagar och andra styrdokument som haft betydelse för utvecklingen. Därefter redogör vi för det vi kallar "särskiljandet", här ingår bland annat beskrivningar av skolformer och vad som skiljer dem åt, vad som betraktas som normalt och vad som inte gör det, vi beskriver också orsaker och grader av psykisk utvecklingsstörning. Då vi avgränsat vår studie till Lund med samverkanskommunerna Staffanstorp, Kävlinge, Lomma och Burlöv har vi en presentation av särskoleverksamheten som den ser ut där. I en separat avdelning redovisar vi de intervjuer vi gjort samt fallstudier i form av elevakter. Parallellt redovisar vi resultat och beskrivningar från tidigare forskning med vår egna undersökning och däri ingående intervjuer och samtal. Vi avslutar vår studie med en analys och slutdiskussion där vi redovisar våra resultat.

2. Historisk bakgrund

2.1 Särskolan ur ett historiskt perspektiv

I slutet av 1800-talet kom tankar om att de barn och ungdomar som betraktades som sinnesslöa kunde vara i behov av utbildning. I Göteborg öppnade Emanuella Carlbeck ett

skolhem år 1866 för sinnesslöa barn. Verksamheten präglades av religiöst färgade filantropiska ideal och stöttades ekonomiskt av Föreningen för sinnesslöa Barns vård som även bistod med utbildning av lärarinnor. Det fanns en nyväckt optimism för att även de sinnesslöa barnen med rätt stöd avseende pedagogik samt uppfostran skulle kunna ges möjlighet till utveckling och förbättring för att bidra till sin egen försörjning. Intentionerna var att rädda dessa barn från social misär och tiggeri. Utbildningen var till största del därför inriktad på praktisk yrkesutbildning. Det handlade även om att förvandla de sinnesslöa till samhällsnyttiga medborgare och det fanns en stark tilltro till att utbildning samt kristna budskap skulle bidra till detta (Skolverket dnr 2000:2037, s 6).

I Sverige startades och drevs många av de institutioner som fanns för handikappade från slutet av 1800-talet av den filantropiska rörelsen. Men detta kom att förändras då det var svårt att finansiera dess verksamhet med donationsmedel. Till följd av detta tog stat och kommun över ansvaret och filantropin spelade en mindre roll efterhand som samhällsutvecklingen gick framåt och detta fick också en ideologisk innebörd. I slutet av 1880-talet fanns det fem sinnesslöanstalter i landet som delvis fick stöd av det allmänna. I det framväxande industrisamhället inrättades efterhand fler institutioner för de som på den tiden benämndes sinnesslöa. Genom att staten ger vård och omsorg om fattiga och sjuka förmedlas värderingar som förankras i samhället. Situationen för de individer som var gravt handikappade var i början av denna period att de oftast var hänvisade till institutionsvård. Det var svårt för anhöriga av ekonomiska eller praktiska skäl att ge den vård och omsorg som behövdes. Barnen levde på internat och man ansåg från samhällets sida att deras familjer inte skulle klara av att ta hand om dem när de avslutade sin skolgång. *"Föräldrarnas oförmåga att fostra ett sinnesslött barn leder till att det ofta blir indisciplinärt och självsviddigt, medan det i sinnesslöskolan snart nog brukar kunna bibringas disciplin och ordning."* (Intra 1994:3 s 6). Institutionerna var stora och opersonliga och låg väl avskilda från samhället i övrigt och det handlade från början mer om förvaring än vård och omsorg. I början av 1900-talet infördes även hjälpklasser i den allmänna folkskolan för de psykiskt efterblivna barnen. Vilket ledde till att man införde ytterligare en nivå, nämligen svagklasser eller sk. B-klasser för de barn som inte hörde hemma i hjälpklasser men som ändå inte ansågs passa in i vanliga undervisningsklasser (Skolverkets rapport dnr 2037, s 6).

2.2 Reformerna som avspeglar förändrad människosyn

2.2.1 Bildbara/obildbara

I takt med samhällsutvecklingen genomförs reformer avseende de utvecklingsstördas rättigheter till skolutbildning. I 1944-års Omsorgslag fick de utvecklingsstörda som betraktades som bildbara rätt till skolgång. Det innebar att det inrättades skolhem samt vårdhem för bildbara respektive icke bildbara. Ansvar för dessa inrättningar delades av Medicinalstyrelsen och Skolöverstyrelsen (ibid).

2.2.2 Särskoleplikt för de bildbara

I Omsorgslagen 1954 är det fortfarande de bildbara barnen som har rätt till utbildning. För de barn och ungdomar som betraktades som obildbara innebar denna reform inga förändringar avseende deras livsvillkor. I lagen infördes en särskoleplikt som omfattade de bildbara barnen och ungdomarna mellan 7-21 år. Intentionerna var att undervisningen skulle ske i externatform men det var fortfarande boende och utbildning vid internat som var vanligast för de psykiskt efterblivna barnen och ungdomarna. De yngre barnen bodde på småbarnshem där det fanns tillgång till förskola. För de äldre barn och ungdomar som enligt lagen omfattades av särskoleplikt fanns det skolhem med teoretisk och praktisk undervisning. Äldre ungdomar bodde och utbildade sig vid yrkeshem. Skolöverstyrelsen var huvudman och det inrättades centralstyrelser i landstingen som ansvarade för och vård och utbildning för de utvecklingsstörda.

2.2.3 Vägen ut

I samband med att den nya omsorgslagen trädde i kraft 1968 skedde stora förändringar. Begreppet psykiskt utvecklingsstörd infördes för att beskriva den personkrets som omfattas av den nya omsorgslagen. Mycket tack vare att den etablerats och använts i samhällsdebatten av Föräldraföreningen för utvecklingsstörda barn (FUB). Termen "*omsorg*" introducerades i lagen för att vidga de tidigare snäva begreppen "*undervisning*" samt "*vård*". Landstingen övertog huvudmannskapet för omsorgen om alla utvecklingsstörda även för dem som vistades på statliga eller enskilda vårdhem. Alla barn och vuxna som tidigare inte fått undervisning fick lagstadgad rätt till att gå i träningskola. De som av olika anledningar inte kunde vistas i grupp fick rätt till minst fem timmars särskild undervisning. Skolstyrelsen hade fortsatt huvudansvar för undervisningen vid förskola, grundsärskola (teoretiska ämnen), träningskola (social och praktiskt inriktad) samt yrkessärskola. Vuxenundervisning (Särvux)

infördes åt äldre som tidigare inte fått någon undervisning eller inte kunnat tillgodogöra sig den undervisning de fått.

2.2.4 Rätten att leva som andra

I den nya omsorgslagen 1985 förankrades *normaliseringsprincipen* där intentionen var att de psykiskt utvecklingsstörda skulle få en livssituation som överensstämde med samhällsmedborgarna i allmänhet och bli integrerade i samhället. Planeringen för omsorger måste bygga ”på den enskildes situation, individualisering, kontinuitet, integritet och medinflytande” (INTRA s 14). Omsorgsverksamheten skulle också vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet. Närhetskravet var också viktigt dvs. att omsorgen skall ges så nära den enskildes boende som möjligt. I den nya lagen angavs att ansvaret för förskoleverksamheten inte längre reglerades av omsorgslagen utan ansvaret förts över till kommunerna. Särskolan var sedan tidigare underställd skollagen men beslut fattades om att kommunerna framledes även skulle ha ansvar för särskolan. Denna kommunaliseringprocess inleddes 1988 för att vara fullt genomförd i hela landet till 1996.

Principer om normalisering och integrering har och är fortfarande en av handikappolitikens "ledstjärnor". Det var från början Bank-Mikkelsen från Danmark och Bengt Nirje aktiv inom FUB som i slutet av 50-talet och början 60-talet formulerade och utvecklade begreppen. Nirje (1969) offentliggör en beskrivning av innebörden av "normaliseringsprincipen" enligt följande:

Göra tillgängliga för de utvecklingsstörda de vardagsmönster och vardagsvillkor som ligger så nära samhällets gängse som möjligt
(Mallander et.al. 1998, s 163).

Enligt Tideman finns tre olika förhållningssätt att se på normalitet. Det första är "*statistisk normalitet vilket innebär att normalitet är det normala tillståndet, det vanliga eller det genomsnittliga*" (Tideman, 2000, s. 51). Vilket innebär att normalitet bedöms utifrån normalfördelningskurvan där de viktigaste måttet är genomsnitt och standardavvikelse för vad som anses vara normalt. Det andra förhållningssättet är *Normativ normalitet* och då utgår man från att det är samhällets värderingar vid ett visst tillfälle som avgör vad som anses vara normalt. Det tredje förhållningssättet *individuell eller medicinsk normalitet* dvs. individen är normal/frisk eller avvikande/sjuk. Den som är avvikande/sjuk behöver behandling för att återuppnå normalitet (ibid.). Tideman menar att valet av förhållningssätt får praktisk betydelse

i samband med normaliseringsarbete samt att det finns tendenser till sammanblandning. Om man väljer att utgå ifrån *statistisk normalitet* innebär det att man i normaliseringsarbetet inriktar sig på att i huvudsak förbättra de omgivande strukturerna i samhället för att individens livsvillkor skall kunna jämföras med övriga samhällsmedborgare. Avslutningsvis kan tilläggas att man kan urskilja många olika aktörer som medverkat för att reformarbetet kom i gång i samhället. En förgrundsfigur i dåtida samhällsdebatt var Karl Grunewald verksam vid Medicinalstyrelsen och Socialstyrelsen 1961-1986 som inte var främmande för att föra de utvecklingsstördas talan. Handikapporganisationernas engagemang har också haft stor betydelse för reformarbetet inom skola och omsorg.

2.3 Styrdokument för skolan

De nationella styrdokument som reglerar verksamheten inom skolan utgörs av skollagen (SL SFS 1985:1100) med timplaner och kursplaner samt läroplaner och särskilda förordningar för de olika skolformerna. Skollagen kan ses som ett *måldokument* för hur verksamheten skall utformas då denna anger de *övergripande mål* och *riktlinjer* som verksamheten inom skolan skall sträva efter. Skollagen anger även grundläggande krav samt det ansvar som åvilar kommunen samt den personal som är verksam inom skolans arbetsområde. Skollagen kan ses som en *ramlag* då denna inte i detalj styr verksamheten inom skolan utan ger visst handlingsutrymme för kommunerna att utforma sin skolverksamhet på lokal nivå (Skolverket hemsida).

I Sverige råder skolplikt för barn som är folkbokförda i landet enligt SL 3 kap 1§ med undantag för de barn vars förhållande är sådana att de uppenbarligen inte kan delta i undervisning. Skolplikten avser undervisning på grundskolenivå och upphör då barnet fyller 16 år och om barnet deltar i undervisning vid specialskola då barnet fyller 17 år. Skyldigheten att delta i utbildning motsvaras av rättighet till utbildning inom det offentliga skolväsendet dvs. grundskola, särskola, specialskola eller sameskola. Det finns även möjlighet att utbildningen kan ske vid godkända friskolor eller internatskolor som vilket framgår i SL 9-10 kap. (Djurstedt & Kastan, 1996 s 30). Det framgår även att det allmänna skall tillhandahålla särskilda utbildningsformer för de barn och ungdomar som på grund av sjukdom eller annat skäl inte kan delta i undervisning inom det offentliga skolväsendet (Djurstedt & Kastan, 1996 s14).

Enligt SL 1 kap 2§ har alla barn och ungdomar i vårt land rätt till utbildning oavsett kön, geografisk hemvist samt sociala och ekonomiska förhållande. Det anges också att

utbildningen inom de olika skolformerna skall vara likvärdig oavsett var i landet denna utformas. Utbildningen inom skolan skall ge eleverna kunskap och färdigheter för att främja en harmonisk utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedborgare, samt att detta skall ske i samarbete med hemmet. Det betonas även att man i utbildningen skall ta hänsyn till de elever som har särskilda behov. Verksamheten inom skolan skall utformas så att denna överensstämmer med de grundläggande demokratiska värderingarna som råder i vårt land. Det anges också att alla som verkar inom skolan skall arbeta för att främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö (ibid.). I denna portalparagraf framkommer de värderingar som förutsätts genomsyra all verksamhet inom det offentliga skolväsendet för barn och ungdom. Den har då funktionen av att vara normgivande men utgör även underlag för tolkning av övriga regler, exempelvis måste föreskrifter i läroplaner alltid ses mot bakgrund av vad som anges i SL 1kap 2§.

I skollagen finns inskrivet att de elever med särskilda behov skall ha möjlighet att uppnå goda resultat i skolan vilket kräver att man från skolans sida tar hänsyn till individuella behov. Barn och ungdomar som har olika former av inlärningssvårigheter, vilka kan utgöras av funktionshinder, koncentrationssvårigheter, läs- och skrivsvårigheter eller störningar skall ges möjligheter att tillgodogöra sig undervisningen. För de barn och ungdomar som är utvecklingsstörda och inte kan gå i grundskolan och gymnasieskolan finns särskolan med kommunen som huvudman (SL 1kap 5§). Enligt Lag om försöksverksamhet med ökat föräldrainflytande över utvecklingsstörda barns skolgång (SFS 1995:1249) skall vårdnadshavare själv ansöka om rätten för sitt barn att tillhöra särskolan (Djurstedt & Kastan, 1996, s 37). Denna försöksverksamhet trädde i kraft 1996 och var tänkt att löpa fram till år 2000 men regeringen har dock beslutat att förlänga försöksverksamheten t.o.m. år 2005 (Skolverket Dnr 2000:2037, s 7).

Skolan är med andra ord en *rättighet* och *skyldighet* för alla barn oavsett om de har funktionshandikapp eller ej. Skollagen anger också att varje barn har rätt till undervisning som bör vara anpassad utifrån sin individuella förmåga för att kunna tillgodogöra sig denna. Det talas om "*en skola för alla*" men Magnus Tideman (2000) ställer frågan om det verkligen är så. Samhällets avsikter med att skapa en skola för alla motverkas enligt honom av att särskolan är en egen skolform och att denna konstruktion innebär segregering (Tideman, 2000, s 278). Han menar att det skapas processer då elever sorteras mellan grundskolan och särskolan. De elever som befinner sig i gränslandet "*gråonsbarn*" riskerar enligt honom att

komma i kläm mellan de olika skolformerna. Vidare säger han att sorteringsprocessen och utfallet av denna i högsta grad är beroende på tillgången av resurser i grundskolan.

Konsekvenserna blir enligt honom att nedskärningar avseende grundskolans resurser ökar antalet elever i särskolan (Tideman, 2000, s 279).

I takt med samhällsutvecklingen har synen på den grupp av människor som är utvecklingsstörda förändrats. Från början handlade det om att man från samhällets sida ville undanröja de utvecklingsstörda vilka uppfattades som ett socialt problem och många av de utvecklingsstörda gömdes undan på institutioner. De benämndes från början som "sinnesslöa" och vården inriktades på förvaring. I det framväxande industrisamhället förändrades allmänt människors livsvillkor och detta skapade bl.a. behov av socialpolitiska åtgärder från samhällets sida. Det är genom utformningen av socialpolitiken som man förmedlar budskap om vilken värdegrund samhället skall vila på. Handikapporganisationernas och deras arbete har bidragit till genomförandet av flera reformer. Under de senaste decennierna har betydelsefulla reformer genomförts i vårt land som påverkar omsorgerna och skolan för de psykiskt utvecklingsstörda. Från samhällets sida har man arbetat för en "normalisering" av de utvecklingsstördas livsvillkor. Det har dock varit "en lång väg ut i samhället" för de psykiskt utvecklingsstörda, trots att det framgår i lagstiftningen, vilka rättigheter respektive skyldigheter denna grupp har.

Lagstiftarens intentioner är inte alltid detsamma som utfallet i praktiken, problem uppstår vid implementering. Skollagen är av *ramlagskaraktär*, där de övergripande målen samt detaljföreskrifter för verksamheterna inom skolan anges. Kommunerna har en viss frihet att utveckla skolan och dess arbetsmetoder och välja vad man vill prioritera. Skolans utformning avspeglar kommunens ekonomi och politiska styrelse. Skolverket är den statliga myndighet som ansvarar för tillsynen av det offentliga skolväsendet i vårt land. Dess huvudsakliga uppgifter är att granska att lagstiftningen efterlevs och att följa upp och utvärdera arbetet inom skolans verksamhetsområde. Den försöksverksamhet avseende ökat föräldrainsflytande över utvecklingsstörda barns skolgång (SFS 1995:1249) är en positiv signal från samhällets sida. Detta ger föräldrar en valmöjlighet att låta sitt barn gå kvar i grundskolan trots att en utvecklingsstörning konstaterats, om de anser detta vara den bästa skolformen för sitt barn.

3. Särskiljandet

3.1 Grundskolan

Dagens grundskola ställer helt andra krav på sina elever och lärare än vad som gällde före Lpo-94. Tidigare gällde så kallad katederundervisning där eleverna var mottagare av information förmedlad av läraren. Läroplanen utgör en slags styrdokument och värdegrund för vilka normer och värderingar skolan arbetar utifrån. Kraven är idag att skoleleverna har ett egenintresse i att söka information och kunskap då undervisningen bygger på problembaserad inläring. Undervisningen syftar till att eleverna skall utvecklas och genomgå en process där eget forskande och studieplanering är nödvändigt för att nå målen. Skolan är idag en målstyrd organisation som har att förmedla kunskaper till sina elever så att de blir "godkända" enligt uppsatta kunskapsmål (Grundskoleförordningen 7 kap § 9).

Enligt Skolverkets utvärdering från år 2000 har undervisningsgrupperna blivit större och att det är fler elever per lärare än tidigare. Skolans nya arbetsätt och medföljande nya krav på lärarna innebär bland annat att urskilja och bemöta eleverna utifrån deras olika förutsättningar och behov. Risker är annars att de elever som behöver mer struktur i undervisningen får problem med dagens utlärningsmodell. Dessa elever behöver ofta hjälp av specialpedagoger och är de som anges ha "*särskilda behov*". I Skolverkets utvärdering av särskolan framkommer att grundskolans förändringar och krav kan ha bidragit till elevökningen i särskolan. Ökningen av elevantalet i särskolan kan bero på att de elever med lindrig grad av utvecklingsstörning i dagens skola inte kan erbjudas stöd i undervisningen för att de ska klara skolans mål (Skolverkets utvärdering 2000 "Hur särskild får man vara" s 32).

Vad menas då med "*särskilda behov*" ? Mats Börjesson skriver i "*Om skolbarns olikheter*" att de "*särskilda behoven*" uppstår som en slags motsats till de "*vanliga behoven*". Vilket innebär att man måste börja med att särskilja de "*vanliga*" från de "*särskilda*". Hans definition är inte konstant, den varierar över tiden beroende på rådande skolstruktur. Skolans krav på ordning och uppförande har exempelvis ändrats liksom kraven på elevernas aktiva deltagande i kunskapsinhämtandet. Vad som är "*vanligt*" eller "*särskilt*" är därför föränderligt (Börjesson, 1997, s 9). Vissa barn upplevs som ett hot mot den målstyrda organisation som skolan är idag. I Gunilla Guvås doktorsavhandling "*Skolpsykologers rolltagande*" anger hon att de barn som stör läraren i dennes traditionella roll som utlärare och förmedlare av kunskap upplevs som provocerande och väcker ångest i skolan. Enligt Lpo 94 är elevens lärande, skolans främsta

uppgift och de elever som inte betar sig som förväntat ,dvs. har ett "icke-lärande" beteende framstår därför som ett hot. I enlighet med samma läroplan skall alla barn integreras i den vanliga undervisningen vilken skall utgå från individens förutsättningar och behov, samt att alla barn skall betraktas som *lika särskilda*. Enda undantaget från detta utgör de barn som bedömts inte kunna nå upp till de kunskapsmål som grundskolan ställer. Detta gäller "*barn som har en utvecklingsstörning eller andra begåvningsmässiga funktionshinder orsakade av hjärnskada, föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom, samt personer med autism eller autismliknande tillstånd*" (Guvå, 2001, s 63-64).

Det framgår i Prop 1994/95:212 att särskolans elevgrupp avgränsas och att man inte har avsikter att förändra personkretsen som har rätt till utbildning inom särskolan. De elever som utgör "*störningar*" i dagens skolsystem på grund av begåvningshandikapp erbjuds särskolans undervisning medan de elever som är störande utan att ha särskoletillhörighet oftast återfinns i grundskolans vanliga klasser (Skollagen i Praktiken, 1998, s 48). Där är de ständiga orosmoment och ångestväckare för skolan och hotar skolsystemets gränser. Vi har under samtal med Lomma kommuns skolpsykolog, Anna Tidman, diskuterat hur man inom grundskolan agerar för de elever som inte når upp till kunskapsmålen eller utgör kraftiga störningar i skolsystemet. Hennes uppfattning är att man från lärarnas sida är mer positiv till att i elevvårdskonferenser och liknande sammanhang ta upp elevrelaterade problem och problemelever, vilket i sin förlängning ibland innebär att eleven kan bli aktuell för särskolebedömning. Genom kommunaliseringen av särskolan har vägen blivit "*kortare*" mellan skolformerna, det kan också vara lättare för föräldrar och elever att acceptera särskoletillhörighet som individ-integrerad i vanlig klass. Tidman berättar att man i Lomma kommun nyligen har startat en "Alternativskola" med syfte att erbjuda ett alternativ för de elever med behov som den vanliga skolan inte kan tillgodose. Dessa elever skall inte förväxlas med särskolans. Avsikten är att eleverna efter några terminer skall återgå till sin ursprungsklass. Alternativskolan har färre elever per lärare än den vanliga skolan och kan därför erbjuda en mer individualiserad undervisning. Alternativskolan skall träna eleverna i social kompetens för att stärka elevernas självförtroende och för att få skoltid till detta har man minskat undervisningen i de traditionella skolämnena.

Vid samtal med Lotta Kårlind och Helene Roslund vid Skolverket, Lund, framkom att föräldrar framfört att de inte upplevt att de haft någon möjlighet att få särskilt stöd inom grundskolan som deras barn varit i behov av. De har fått "*välja*" på att låta barnet vara kvar i

grundskolan utan extra stöd eller att ansöka om särskoletillhörighet. Skolverket har också konstaterat att fler elever utreds nu än tidigare. Grundskolans minskade resurser anges som orsak till att man inte kan tillgodose alla barns behov. Samma uppfattning redovisar Tideman som därtill redovisar att resursbristen inom skolan är en orsak till ökningen av särskolans elevantal (Tideman, 2000, s 284). Enligt Lotta Kårlind, Skolverket minskade antalet lärartjänster under 90-talet med 20%.

För de elever som grundskolan inte kan erbjuda tillräckligt stöd kan en diagnos innebära, förutom tillgång till särskolan som i sig kan vara ytterst positiv för eleven också en lättnad för eleven och familjen att det finns en medicinsk orsak till problemen. Barnet är varken lat eller dum, det finns biologisk förklaring att luta sig mot. Genom diagnosen ges möjligheten att få del av de rättigheter som samhället erbjuder såsom exempelvis förmåner enligt Lagen om särskilt stöd och service (LSS).

Biologiska förklaringar och diagnoser har inte alltid funnits för denna typ av barn. Först 1994 fick exempelvis barn med diagnosen "autism" rätt till särskoletillhörighet genom en lagändring (prop.1992/93:230). Denna diagnos uppges ha ökat i särskolan i nästan hälften av alla kommuner under senare år, enligt Skolverket. Under senare tid har fler diagnoser tillkommit såsom exempelvis ADHD och damp (Skolverkets utvärdering 2000, s 33). En av förespråkarna för neuropsykiatriska diagnoser som orsak till störningar avseende inlärning och liknande, är professor Christoffer Gillberg. Hans forskning och ståndpunkter har senaste året varit föremål för stark kritik från sociologen Eva Kärfve. Hennes ifrågasättande av Gillberg's medicinska förklaringsmodell har lett till en stundtals hätsk debatt bland professionella inom båda riktningarna.

Gunilla Guvå anser att barn med inlärningsproblem och barn som inte låter sig formas efter skolans uppsatta mål och intentioner enligt läroplan -94 utgör problem för grundskolan. Genom minskade resurser till skolan under 90-talet ökade antalet elever per lärare vilket i sin tur medfört att arbetsmiljön i klassrummen blivit oroligare. Detta tillsammans med ändrad undervisningsmetod och krav på att uppnå kunskapsmål har lett till att fler barn utreds och diagnostiseras. Med dagens läroplan uppfattar vi det som om skolsystemet trots allt, missar att behandla alla barn som lika särskilda. Hur de störande barnens behov av särskilt stöd tillgodoses av skolan går vi inte närmare in på här, men tanken slår oss att fler elever testas för att skolan ska bli av med icke-lärande elever. Guvå anser att elevers svårigheter och

problem i skolan är konsekvenser av nya läroplanen (Lpo 94) då den anger mål för verksamheten men även vilken människosyn som råder i samhället (Guvå, 2001, s 64).

Vid våra samtal, med skolpsykolog samt personal vid skolverket som alla har erfarenhet av relationen mellan skola och elever, har vi fått flera samstämmiga svar på våra frågor. Ett av dessa svar är att dagens betygssystem "tydliggör" de elever som inte klarar skolans uppsatta kunskapsmål. Skolverkets utvärdering drar också denna slutsats och tillägger att detta kan uppmuntra till mottagande i särskola (Skolverket, 2000: 2037, s 33). Skolans nya arbetsmodell menar man medför att elever som kan vara aktuella för särskilt stöd eller särskola upptäcks lättare.

3.3 Särskolan

För de barn som tillhör personkretsen är särskolan en möjlighet att få en anpassad utbildning som så långt som möjligt motsvarar den utbildning som ges i grundskolan. Eleverna erbjuds också möjlighet till ett extra skolår inom den obligatoriska särskolan. Särskoleverksamheten är en undervisningsform som organisatoriskt inryms i det vanliga skolsystemet och det är Lpo-94 som reglerar undervisningen men med individanpassad undervisning och där kursplanen är individuellt utformad. Betygssystemen skiljer sig mellan grundskolan och obligatoriska särskolan. Undervisningen kan ges i grundsärskolan och träningsskolan och graden av utvecklingsstörning avgör placeringen. De elever som deltar i undervisning i grundsärskolan har en lindrig utvecklingsstörning och undervisas i samma ämnen som i grundskolan. Undervisningen kan ske antingen individintegrerad eller i grupp och är då samlokaliserad med den vanliga skolan. En effekt av särskolans kommunalisering är att en ökad lokalintegrering skett under senare år (Skolverket rapport dnr. 132 s 5). För elever som har grava utvecklingsstörningar finns träningsskolan. Dessa elever inom träningsskolan kan sällan lära sig att läsa och förstå skriven text. Oftast är de multihandikappade och undervisningen är därför inriktad mot social träning och praktiska färdigheter, och centralt är kommunikationsträning Efter den avslutade obligatoriska grundsärskoleutbildningen kan eleven fortsätta till gymnasiesärskolan som är frivillig. Samtliga program omfattar fyra årskurser, särskilda individuella program finns som främst vänder sig till träningsskolans elever (Skolverkets rapport dnr.132, 1997 s 4).

3.3.1 Rätten till undervisning inom särskolan

Barn som har särskoletillhörighet har en konstaterad utvecklingsstörning. Vanligt är också tilläggshandikapp såsom syn- hörsel-rörelse- och kommunikationshandikapp ävenså psykiska särdrag. I de fall utvecklingsstörningen upptäcks under spädbarns- och förskoleåldern är barnhabilitering inblandad. Barnet erbjuds habiliteringsinsatser och barnets grad av utvecklingsstörning utreds för att förbereda skolstarten. För de barn som först efter skolstarten uppvisar tecken på svårigheter att tillgodogöra sig undervisningen initierar man från skolans sida en utredning. När vårdnadshavare lämnat sitt medgivande startas utredningen i vilken en pedagogisk och psykologisk bedömning av barnet bör ingå. Enligt skolpsykolog Anna Tidman är detta en process som tar ganska lång tid och innebär att många olika professioner inom skolan är inblandade. Vid elevvårdskonferenser upprättas en åtgärdsplan utifrån de behov som framkommit. Det kan innebära undervisning i mindre grupper med specialpedagog som håller i undervisningen. Om barnet, trots särskilt stöd, har fortsatta svårigheter kan en fortsatt utredning vara nödvändig för att klargöra vad som är det grundläggande problemet. Denna utredningen innefattar intelligenstest och kan utgöra underlag för ansökan till särskolan. Anna Tidman påpekar vikten av att ha ett nära samarbete med föräldrarna när barnet utreds och få dem delaktiga. Sett från ett systemteoretiskt perspektiv påverkas flera system (familj, kamrat, skola, osv.) där barnet ingår och det bästa sättet att minska barnets svårigheter och eventuell stigmatisering är att informera och aktivera nätverken.

3.3.2 Vad döljer sig bakom statistiken?

I skolverkets analys av elevökningen i särskolan "*Hur särskild får man vara*" (2000:2037) framgår att antalet elever inom den obligatoriska särskolan ökat kraftigt. Det framgår också att det råder stora skillnader avseende ökning mellan olika kommuner i landet. Läsåret 1992/93 var antalet elever som deltog i undervisning inom den obligatoriska särskolan 8200. För läsåret 1999/00 är motsvarande antal 12500 elever vilket innebär en ökning med ca.52%. Inom grundskolan är motsvarande ökning avseende elevantalet under denna period 18%. En del av ökning beror på demografiska faktorer. Under denna period är ökning störst bland de elever som deltar i undervisning i grundsärskolan då elevantalet där ökade med 3300 vilket motsvarar 62%. Antalet elever inom träningskolan ökade under motsvarande period med 1000 elever eller 33%.

Det har även skett förändringar under denna period avseende vid vilken ålder som elever skrivs in vid särskolan. Vid början av 1990-talet var det enligt skolverket ca. 50 elever per

årskurs som när de skrevs in vid särskolan som tidigare hade deltagit i undervisning inom grundskolan. Läsåret 1999/00 är motsvarande antal 100 elever. Det framkommer även att det i början av 1990-talet var ovanligt att elever skrevs in vid särskolan efter årskurs 6. Skolverket anger att detta är ett nytt fenomen, då det numera är lika vanligt att barn skrivs in vid särskolan i högstadieåldern som vid den tidiga skolåldern. I praktiken innebär detta att det är lika vanligt att elevers svårigheter uppmärksammas av skolan i början som i slutet av deras grundskoleutbildning (Skolverket, 2000:2037, s 4).

Det framgår att antalet elever med invandrabakgrund inom särskolan har ökat. 29 av landets kommuner uppger en sådan ökning och störst är den i Stockholm, Göteborg och Malmö (Skolverket, 2000:2037, s 18). I Lund och kranskommunerna har man enligt resursteamet inte haft någon ökning av andelen barn med invandrabakgrund till särskolan och vi har inte kunnat belägga detta statistiskt då vi inte fått fram statistiska uppgifter.

Könsfördelningen bland särskoleeleverna har enligt skolverket alltid varit ojämn, läsåret 1992/93 var andelen pojkar ca.58% och 1999/00 ca.60%. Vilket innebär att 50% fler pojkar än flickor har mottagits i den obligatoriska särskolan.

Antalet elever i särskolan som är individintegrerade i grundskoleklass är under hela 90-talet ca. 14%. Vilket innebär att eleven deltar i undervisning i grundskoleklass minst halva antalet timmar enligt timplan för gällande årskurs. Enligt Skolverket utnyttjas inte denna möjlighet att bedriva undervisning av landets alla kommuner.

Antalet elever som var inskrivna inom den obligatoriska särskolan i Lund med de kranskommuner som ingår i vår studie läsåret 95/96 130 elever. Innevarande läsår 00/01 är antalet 260 elever vilket motsvarar en ökning av ca. 50%.

Eleverna som deltog i undervisning inom grundsärskolan var läsåret 95/96 63 elever. Innevarande läsår 00/01 har elevantalet ökat till 94 elever vilket motsvara en ökning med ca.50%.

I träningskolan var elevantalet läsåret 95/96 42 elever och innevarande läsår 00/01 är antalet elever 65 vilket motsvarar en ökning med ca 54%.

Antalet elever med särskoletillhörighet som var individintegrerade och deltog i undervisning inom grundskolan var läsåret 95/96 25 elever. Innevarande läsår är motsvarande elevantal 101 vilket innebär att fyra gånger fler elever idag deltar i undervisning inom grundskolan .

Det framkommer ur statistiken att den genomsnittliga ökningen av antalet elever i den obligatoriska särskolan ökat med drygt 50% i hela landet. Även om man i sammanhanget beaktar förändringen av elevantalet under motsvarande period inom grundskolan så är det en markant ökning av elever inskrivna inom den obligatoriska särskolan. Enligt skolverket framkommer det att förändringen avseende i elevantalet varierar stort mellan landets kommuner samt att denna kan vara missvisande då man tidigare inte organisatoriskt bedrev undervisning av särskoleelever i en särskild skolform. Det framgår också att det är lika vanligt att man skrivs in vid särskolan under högstadieåldern som i den tidiga skolåldern vilket Skolverket anser vara ett nytt fenomen inom särskolan. Antalet elever i obligatoriska särskolan med invandrabakgrund har ökat markant under 90-talet. Det har inte skett några större förändringar avseende särskoleelevers möjlighet att delta i individintegrerad undervisning. I Lund med kranskommuner som ingår i vår studie finner vi att de förändringar avseende elevantal följer riksgenomsnittet och för övrigt finns inga markanta skillnader som utmärker kommunen. Vi har även noterat att det finns en fara att i statistik jämföra data i småkommuner då detta blir missvisande.

4. Psykisk utvecklingsstörning

4.1 Kriterier för Psykisk utvecklingsstörning

Under 60-talet kom "*psykisk utvecklingsstörning*" i allmänt bruk som en samlingsbegrepp och ersatte tidigare begrepp såsom sinnesslö och efterbliven. Begreppet används för att generellt beskriva tillståndet men även för att beskriva olika undergrupper som exempelvis debilitet, imbecillitet och vårdberoende (Asmervik et.al. 1993 s 76).

Ragnar Solheim anger i sitt kapitel i "*Barn med behov av särskilt stöd*" att anledningen till att det finns en hel uppsättning av olika begrepp för att beskriva detta "tillstånd" ger uttryck för två saker. För det första handlar det om ett område där flera olika vetenskaper och discipliner markerar sitt revir genom att använda sig av olika sätt för kategorisering och systematisering. Enligt Solheim handlar det också om att begrepp har en tendens att bli värdeladdade över tid,

då de i sammanhanget beskriver en socialt utsatt grupp i samhället. Ordens innebörd leder till stigmatisering då de får en diskriminerande och negativ klang, vilket leder till att de efterhand behöver ersättas med neutralare ord (ibid).

Enligt WHO:s definition(1992) kännetecknas mental retardation, vilket är den internationella beteckningen för utvecklingsstörning, av följande:

´Mental retardation är ett tillstånd av hejdad eller ofullständig utveckling av psyket, somspeciellt yttrar sig i en försämring av de förmågor som kommer till uttryck under utvecklingsperioden, vilka bidrar till den allmänna intelligensnivån, t.ex. kognitiva, språkliga, motoriska och sociala förmågor... Anpassningsbeteendet är alltid försämrat.... Fastställandet av den intellektuella nivån ska baseras på den information som finns tillgänglig och omfatta kliniska fynd, anpassningsbeteende och psykometriskt utförande´ (Kärfve,2000, s.162).

American Association on Mental Deficiency (AAMR) har lanserat en definition som utgår ifrån:

Psykisk utvecklingsstörning handlar om intellektuella funktioner som ligger långt under genomsnittet och som medför eller finns sida vid sida med en sviktande anpassning. Tillståndet uppstår eller visar sig under individens utveckling (Asmervik, et.al. 1993, s 74).

Det finns även en internationellt erkänd manual att utgå från (DSM:IV-Diagnostic and Statistical manual of Mental disorders) för att fastställa diagnosen psykisk utvecklingsstörning (Blom,1999 s. 27). Gunnar Kylén (1985) beskriver intellektuell förmåga enligt följande: *´Begåvning är främst att med utgångspunkt från sina sinneserfarenheter ordna sina upplevelser till en verklighetsuppfattning´*(Blom, 1999, s 28). Vilket enligt honom innebär att den utvecklingsstörde beroende på sin funktionsnedsättning har svårt att konkretisera abstrakt tänkande. Vilket medför svårigheter rumsliga begrepp "här", "där", "bredvid" men även problem med tidsbegrepp, kvalitet och kvantitet samt att se orsakssammanhang . De utvecklingsstörda antas därför ha enklare och konkretare verklighetsuppfattning än andra. I skolan blir handikappet alltmer tydliggjort i undervisningen då kraven på abstraktionsförmåga ökar ju högre upp i årskurserna eleven deltar. Enligt Kylén kan inte ett barn med begåvningshandikapp utveckla sin intellektuella kapacitet genom träning men däremot öka innehållet i sin verklighetsuppfattning genom stimulerande erfarenheter utifrån sin egen begåvningsnivå. Vidare är utvecklingsstörning ett bestående "tillstånd" av begåvnings-funktionen, vilket är ett ställningstagande som får betydelse för diagnos samt planerade insatser (ibid.). För att beskriva att de utvecklingsstörda har olika grad av funktionsstörning utvecklar Kylén en stadieteori. Den används som hjälpmedel för att exempelvis klargöra inom vilken

undervisningsform eleven bör delta i i förhållande till sitt handikapp. Hans stadieteori utgår från tre olika stadier vilket sammanhänger med graden av utvecklingsstörning: A, B, C-stadiet (se bilaga 2). Denna indelningsgrund av stadier ger omgivningen en bild av hur den psykiskt utvecklingsstörda uppfattar sin omvärld vilket är betydelsefullt i skolan (Kylèn, 1981, s 33).

4.2 IQ-test ett sätt att mäta begåvning

Det viktigaste kännetecknet för psykisk utvecklingsstörning är nedsatta intellektuella funktioner. När begreppet intellektuell funktion används i sammanhanget är syftet att betona att det är tal om något som i princip är observerbart och mätbart, *en viss typ av beteende som man ställer vissa krav på bestämda situationer*. Innebörden av detta kan tolkas på olika sätt, beroende på vilken referensram och tillvägagångssätt man väljer att använda sig av, efter som det finns olika teorier och sätt att mäta intelligens och intellektuell utveckling (Asmervik et.al.1993, s 74).

Det var Alfred Binet, (1857-1911) verksam som psykolog i Frankrike, som introducerade IQ-testet, hans avsikt var inte att mäta inneboende och medfödda förmågor, han menade:

‘Skalan tillåter inte mätning av intelligensen i egentlig mening, därför att intelligensens kvaliteter inte kan läggas ovanpå varandra och därför inte kan mätas på samma sätt som linjära ytor mäts’ (Kärfve, 2000, s. 163).

Problemet med vad som avses med intelligens samt om denna är mätbar beskrivs i Bonniers, multimedialexicon (1998) som följer;

Det finns ingen vetenskaplig definition på intelligens, men den anses vara sammansatt av flera olika faktorer. De begåvningsfaktorer (*abiliteter*) som mäts i test är framför allt de språkliga och logiska färdigheterna. Dessa är mycket beroende av den testade personens uppfostran, utbildning och kulturbakgrund. Försök att konstruera språk- och kulturoberoende test har inte lyckats, och personer som tillhör andra etniska grupper eller samhällsklasser än testens konstruktörer missgynnas systematiskt. Väsentliga delar av människans begåvning och färdigheter hamnar också utanför bedömningen, eftersom de inte kan kvantifieras.

Vid vanliga intelligenstest utgår man från det *psykometriska perspektivet*, där man mäter den faktor som kallas *generell intelligens* (g), vilket urskiljer skillnader mellan individer inom samma åldersnivå. I uppgiftssituationer där flera personer deltar, finns det normalt en viss spridning avseende resultaten. För en del visar testet ett bra resultat, medan några når upptill

ett medelmåttigt eller sämre resultat. Beroende på om uppgifterna håller genomsnittlig svårighetsgrad, kommer få i undersökningsgruppen att prestera ”*mycket dåligt*” respektive ”*mycket bra*”- de flesta av resultaten kommer att fördela sig mellan dessa ytterpunkter. Om den grupp av testpersoner utgör ett representativt urval, kan man utifrån detta definiera att exempelvis 2% av dem är särskilt begåvade avseende att lösa denna typ av uppgifter. På motsvarande sätt kan de 2% med de svagaste prestationerna tolkas som utvecklingsstörda (Asmervik et.al. 1993, s 75).

IQ-test som används idag bygger på samma principer, uppgifterna är utvalda och sammanställda med tanke på att resultaten ska skilja sig åt mellan personerna som testas enligt normalfördelningskurvan (Gauskurvan) som fördelningsnorm. De uppgifter som ingår i testet är utvalda för att resultatet skall säga något om individens intellektuella funktioner. Fördelningen av genomsnittet och spridningen är de viktigaste måtten. I en fördelning med sk. standardpoäng är genomsnittet / medelvärdet lika med 0 = 100 IQ-poäng och spridningsvärdet eller standardavvikelsen har värdet 1 = 15 IQ-poäng (se bilaga 1).

AAMR (1961) satte från början gränsen för mental retardation vid -1 standardavvikelse (85 IQ-poäng). Detta innebar i praktiken att statistiskt sett skulle hela 16% av befolkningen i Amerika inte höll måttet intellektuellt sett och skulle kunna definieras som mentalt retarderade. Det amerikanska psykiatriska sällskapet förändrade 1973 gränsvärdet till -2 standardavvikelser (70 IQ-poäng) vilket innebar att 20 miljoner av Amerikas befolkning ”tillfrisknade” i ett slag. Kärfe anser att det är viktigt att poängtera att det i samband med IQ-tester finns risk för en social och etnisk snedfördelning avseende resultatet (Kärfe, 2000, s 163).

Enligt de internationella konventioner som finns och som Sverige anslutits sig till är gränsvärdet satt till -2 standardavvikelser. Detta innebär att resultat vid IQ-test som visar på en intelligenskvot < 70 poäng hos individer formellt medför att de kan betraktas som utvecklingsstörda. Ett observandum är att detta är ett teoretiskt synsätt som kan vara mer eller mindre överensstämmande med verkligheten i olika länder.

Det finns två olika mått för att diagnostisera psykisk utvecklingsstörning; *att bedöma en individs sociala förmåga* eller *att man strikt mäter den intellektuella förmågan*. Då dessa metoder inte sällan kombineras, och båda framstår som bristfälliga, uppstår problem. Kärfe

refererar till Stephen Scott, verksam vid institute of Psychiatry i London som var medarbetare i Rutters, Taylor, Hersovs omfattande studie "*Child and Adolescent Psychiatry*" (1995). Scott anger att social anpassningsförmåga inte är en mätbar fast kvantitet, utan denna varierar beroende på individens möjligheter att utveckla förmågan. Scott kommer fram till slutsatsen att testningen avseende intelligenskvoten som den mest neutrala. Dock anger han att även denna metod inte är helt godtagbart neutral. Fördelarna med att använda sig av IQ-testning, är att det utgör ett standardiserat och förhållandevis pålitligt mätinstrument, trots att mätfel kan förekomma. Resultatet ser ungefär likartat ut, även om testet genomförs vid ett senare tillfälle i individens liv. IQ-testet syfte är att mäta olika intellektuella definitioner inkluderande allmänbildning, som resulterar ett uppskattat genomsnittligt värde, vilket då utgör IQ-poängen (ibid).

4.3 Antalet psykiskt utvecklingsstörda

Enligt Solheim är det svårt att beräkna hur många människor i en befolkning som är psykiskt utvecklingsstörda. Om man strikt utgår ifrån normalfördelningskurvan, innebär det att 2.27% av en befolkning hamnar under IQ 70, vilket kan vara både ett för högt respektive lågt antal (Asmervik et.al. 1993, s 79). Gruppen av psykiskt utvecklingsstörda kan indelas i två underavdelningar - de som har *påvisbara organiska hjärnskador* respektive de med *icke påvisbara skador*. Den grupp som inte har påvisbara skador ingår i den normalfördelade variationen avseende kognitiv förmåga, gruppen med konstaterade skador på centrala nervsystemet kommer att utgöra ett "tillägg" (bilaga 1).

Det är problematiskt att exakt ange hur stor delgruppen med konstaterade skador på centrala nervsystemet utgör. Det har enligt Solheim genomförts olika studier där man undersökt den reella förekomsten av utvecklingsstörning i en population vilket innebär att man utgår från ett *psykometriskt perspektiv*. Resultaten varierar beroende på skillnader mellan olika länder där undersökningarna genomförts, men de flesta resultaten hamnar på 2-2.5% (ibid.). I Sverige uppskattar man att ca. 40 000 individer eller ca. 0,5% av befolkning är psykiskt utvecklingsstörda. I gruppen ingår de individer som är inskrivna i särskolan och/eller har särskilda insatser enligt LSS. Enligt Solheim pekar flera studier på att antalet registrerade med begåvningshandikapp är högst bland de som är i skolåldern och lägst bland de i förskoleåldern samt att antalet är lägre även bland dem som är i vuxen ålder. Detta kan hänga samman med att man genom skolplikten *lättare kan fånga upp behoven*. Dock anser han att den viktigaste förklaringen är att man inom skolan *inte har klarat av att tillgodose och anpassa sin undervisning efter denna grupps undervisningsbehov*, vilket skulle kunna förklara ökningen

av antalet som definieras som utvecklingsstörda när de befinner sig i denna livsfas (Asmervik et.al. 1993, s 80).

4.4 Orsaker till psykisk utvecklingsstörning.

Det finns en massa olika kända orsaker till psykisk utvecklingsstörning. Ibland kan en enskild faktor vara huvudorsaken men ofta är det flera faktorer som tillsammans är upphov till en psykisk utvecklingsstörning. Oavsett om orsaksmönstret är delvis, eller helt okänt, eller är känt, så är de svåra att kontrollera. Det innebär att även om kunskapen finns om orsaker till psykisk utvecklingsstörning så är det inte till någon större hjälp. Det är inte en "sjukdom" som kan kureras genom att eliminera orsaken. För att åskådliggöra orsakerna kan man använda sig av en summarisk beskrivning över orsaksförhållanden enligt följande (Asmervik et.al. 1993, s 86).

Genetiska faktorer

- Naturlig och genetiskt betingad variation i förmåga.
- Genetiska avvikelser i arvsmassan beroende på för många kromosomer vilket orsakar Downs syndrom, eller för få eller strukturella avvikelser avseende kromosomerna hos individen men även recessivt anlag hos föräldraparet kan ge upphov till avvikelse.

Skador på centrala nervsystemet under prenatala stadiet, i samband med förlossningen eller skador som inträffar senare.

- Infektioner kan vara en orsak om modern insjuknar i röda hund under graviditeten men även vissa olikheter i blodgrupp kan vara anledning till psykisk utvecklingsstörning.
- Olika bristtillstånd beroende på t.ex. för lite näring eller syrebrist
- Förgiftningar beroende på missbruk av mediciner eller droger.

Psykosociala faktorer

Individens uppväxtmiljö kan antingen stimulera eller hämma hennes utvecklingsmöjligheter då genetiska anlag samspelar med miljön. Solheim redovisar att flera forskare (Skeels & Dye, 1939; Kirk, 1958; Skeels, 1966; Guskin & Spicker, 1968;) anser att detta kan förklara psykisk utvecklingsstörning. Det är då fråga om individer som utsätts för extrema miljöbetingelser under en lång tid (Asmervik et.al. 1993, s 87). Kärfve anger att det saknas en diskussion bland forskare med sociobiologisk inriktning angående i vilken utsträckning familj och samhälle kan skapa begåvningshandikapp. Hon menar att man felaktigt helt bortser från psykosociala

faktorers eventuella påverkan på den kognitiva utvecklingen (Kärfve, 2000, s 166). Vidare anger hon att även Stephen Scott lyfter fram betydelsen av psykosociala faktorer då han anger att *”kulturella influenser påverkar all performance, allt vad människor gör”* (ibid.). För att människan ska kunna lära sig utföra en uppgift, är hon beroende av sin egen inneboende kapacitet men hon måste dessutom ges *möjlighet* att lära sig utföra uppgiften. Scott ställer frågan *”hur det kan komma sig att många barn från problemområden som ofta hamnar under IQ-ribban likväl kan fungera någorlunda väl i sina vardagliga liv”* (ibid.).

Kärfve hänvisar även till en adoptionsstudie (Dumaret 1985) för att påvisa att gynnsamma uppväxtvillkor får positiva effekter på barns psykiska utveckling. I forskningsstudien jämfördes barn som bortadopterats till hem med en gynnsam social miljö, med sina biologiska syskon som levde kvar med sina mödrar i ursprungsmiljön. För de barn som bortadopterats i undersökningsgruppen visade det sig vid IQ-testning att deras IQ-poäng låg högre med i medeltal 10 poäng. Det framkommer även en markant förändring i positiv riktning avseende deras prestationer i skolan, men de når dock inte upp till samma nivå som sina klasskamrater i den nya sociala miljön (ibid.). Kärfve refererar även till studier som genomförts där adoptivfamiljer jämförs. Resultatet visar på en högre IQ-poäng (genomsnitt 12 poäng) för de barn som adopterats av familjer som bedömdes ha de bästa sociala förutsättningarna jämfört med de barn som adopterats av mindre privilegierade familjer. Scott anger enligt Kärfve att effekten av fördelaktiga sociala levnadsomständigheter förmodligen kan ha ännu större positiv inverkan på barns intellektuella än så. Beroende på att det bland de adopterade barnen i studien kan finnas de barn vars handikapp sammanhänger med skador som uppstått i samband med prenatala skador eller som uppstått i samband med förlossning (ibid.).

Kärfve framlägger att då det visar sig att socialt stöd höjer den intellektuella förmågan, kan det omvända förhållandet vara en grogrund för nedsatt intellektuell förmåga. Enligt henne innebär detta inte att allt går att förbättra, då det finns genetiska skillnader mellan individer. Dock anser hon att sociala system som motverkar ojämlikhet kan motverka utslagning samt att barn som får uppleva en god pedagogisk miljö inom skolan, riskerar att få mindre problem med intellektuella handikapp (Kärfve,2000, s 167).

4.5 Olika grader av psykisk utvecklingsstörning.

Även om det finns grundläggande kriterier för att diagnostisera psykisk utvecklingsstörning, kan denna yttra sig hos individen på olika sätt. Det är en heterogen grupp bestående av olika

enskilda individer med individuell särart och som har olika behov. För att tydliggöra detta är det brukligt att indela gruppen psykiskt utvecklingsstörda i mindre och homogenera undergrupper. Indelningen kan göras beroende på symptom, orsaker, antal tilläggsproblem men även utgå från vilken typ av undervisning som krävs. Den vanligaste indelningen utgår enligt Solheim ifrån kognitionsnivå enligt följande:

- lindrig utvecklingsstörning
- måttlig utvecklingsstörning
- grav utvecklingsstörning

Elever som är lindrigt utvecklingsstörda deltar i undervisning inom grundsärskolan. För de med måttlig utvecklingsstörning sker undervisningen i träningsskolan då deras handikapp ställer andra krav bl.a. avseende utformningen av pedagogiken inom undervisningen (Asmervik et.al. 1993, s 81). De individer som tillhör gruppen lindrigt utvecklingsstörda är i stort sett identiska med de människor som allmänt benämns lågpresterande. Gruppen utgör ca. 80% av de psykiskt utvecklingsstörda och deras nedsatta kognitiva funktionsnivå är inte beroende på organiska skador.

Kärfve påstår att det inte finns någon inom internationell forskning som hävdar att låg begåvning endast är resultatet av ofördelaktiga släktförhållanden. Inom parentes skriver Kärfve undantaget är "*en mycket trång biologisk krets, som såatt säga opererar på egen mark och mest refererar till varandras forskningsresultat*" (Kärfve,2000, s 165). Det finns enligt Kärfve studier som visar på att begåvningsnivå kan sammanhånga med genetiska faktorer. Resultatet pekar på att ca. 50% ($\pm 20\%$) av variationen avseende befolkningens begåvning uppskattas vara genetiskt betingad. Kärfve anger även att det i forskning från 60-talet finns belagt att det finns ökade risker för att barn till utvecklingsstörda kan födas med begåvningshandikapp. Om ena föräldern är utvecklingsstörd är risken ca. 14% men om båda föräldrarna har begåvningshandikapp ökar den till 40%. Inom den grupp som har måttlig psykisk utvecklingsstörning återfinns de med exempelvis Downs syndrom och de som har prenatala skador på centrala nervsystemet. Det är vanligt förekommande att dessa, förutom sin psykiska utvecklingsstörning, har någon form av tilläggshandikapp. Gruppen med måttliga utvecklingsstörningar utgör ca. tre promille av befolkningen och oftast kommer de tidigt i kontakt med barnhabiliteringen och är inskrivna inom omsorgerna före skolstarten (Asmervik et.al. 1993, s 83).

För de som ingår i den grupp som har grav psykisk utvecklingsstörning finns enligt Solheim anledning till att dela in den i ytterligare två kategorier. De med djup (IQ mellan 40-25) respektive svår utvecklingsstörning (IQ under 25) har beroende på grad av utvecklingsstörning olika förmågor till inläring. Det är mindre än en promille av befolkningen som egentligen är gravt utvecklingsstörda men ofta finns problematik i form av tilläggshandikapp som gör att gruppen blir större. De har ofta omfattande funktionsstörningar avseende syn, hörsel, motorik, beteende men även kontakt- och kommunikationssvårigheter. Detta medför att de gravt psykiskt utvecklingsstörda har ett livslångt beroende av omsorg och att det inte är aktuellt för dem att delta i reguljär utbildning. Förhållningssättet under de senaste decennierna inom omsorgerna har förändrats, vilket gynnat denna svaga grupp. Tidigare betraktades de som "patienter" där omvårdnaden var inriktad på att mata, klä, och sköta om. Numera har man utformat en undervisning med målsättningen att de själva skall tränas att så långt som möjligt klara dessa behov. Denna aktivering har medfört en mer meningsfull och positiv tillvaro för både elever och personal (Asmervik et.al. 1993, s 85).

De psykiskt utvecklingsstörda har ett mer eller mindre uttalat begåvningshandikapp som påverkar dem i deras dagliga liv. Det är samhällets normer som avgör vad som anses vara normalt beteende och var gränsen för onormalt skall dras. Det framkommer tydligt att det är svårigheter med att definiera vad som avses med intelligens och om denna är mätbar. Det är uppenbart att det råder delade åsikter bland forskare inom området beroende på vilken perspektiv man utgår från. Kärfve anger att de forskare som tillhör den strikt biologiskt inriktade skolan utgår från att generell intelligens (g) är mätbar i IQ-test samt att resultatet sammanhänger med genetiska faktorer, blodflödet i hjärnan, förmåga till informationsbehandling. Med andra ord en deterministisk syn på människans möjligheter till att utveckla sin intellektuella kapacitet.

Som tidigare nämnts finns två olika definitioner med liknande innehåll för att beskriva psykisk utvecklingsstörning. AAMR:s definierar följande kriterier; *innebörden av detta är att en psykisk utvecklingsstörning alltid innebär en sviktande kognitiv förmåga som ävenså medför en sviktande anpassning*. Den andra är WHO:s definition vilken beskriver tre kriterier för psykisk utvecklingsstörning " *nedsatt intellektuell förmåga, att brister i anpassning samt att dessa tillstånd uppstår eller visar sig under utvecklingen*" (Asmervik et.al. 1993, s. 74). Denna är enligt Solheim ett *relativt begreppsnehål* då definitionen inte säger något om orsaker till att "tillståndet" uppstår eller om prognoser för framtiden (Asmervik et.al. 1993, s

78). Oavsett vilken definition man väljer att anta är IQ-test det instrument som vi idag har för att mäta kognitiv förmåga. Dessa IQ-tester utgår från normalfördelningskurvan som fördelningsnorm och är det instrument, som trots sina brister, verkar framstå som det mest användbara för att diagnostisera psykiskt utvecklingsstörning. Det är dock viktigt att poängtera att resultat vid IQ-test kan vara missvisande, då man inte tar hänsyn till kulturella och etniska olikheter då testinstrumenten konstruerats vilket Kärfve, Solheim och Scott påpekar. När vi diskuterar detta med skolpsykolog Anna Tidman framhäver hon vikten av att komplettera begåvningsstestet. Själv använder hon ett testbatterier bestående av begåvningsstest, minnestest, test där eleven gör en självvärdering samt att eleven, läraren och föräldrar skattar barnets förmåga i olika situationer.

5. Redovisning av fältstudie.

5.1 Särskolans resursteam, Lund

Vid intervjuer med särskolans personal har vi fått följande information om hur verksamheten är organiserad och hur en ansökan handläggs. Vi har även fått ta del av sex elevakter. Dessa akter har valts ut av rektor Rolf Spjuth för att visa olika men ändå representativa ansöknings-situationer.

När huvudmannskapet för särskolan under 90-talets första hälft övergick från landstingen till kommunerna, skrevs 1995 ett samverkansavtal mellan Lund och kranskommunerna Staffanstorps, Burlövs, Lomma och Kävlinge. Samordnande rektor för denna verksamhet är Rolf Spjuth som tillsammans med ett så kallat resursteam finns idag på skolkontor Söder i Lund. Rektorn har genom delegation av Lunds skolnämnd beslutsrätt över antagning till särskolan. Motsvarande beslutsrätt har respektive skolchef i samverkanskommunerna. Den samordnande rektorn har att budgetera och planera verksamheten för de rektorsområden som har särskoleelever. Resursteamet har en samordnande funktion avseende planering och placering av elever och svara för utredningsarbetet inför ansökningar om särskoletillhörighet. Vidare svarar resursteamet också för kontakter med föräldrar och elever under den process som uppstår i samband med att ansökan inlämnats.

Innevarande vårtermin deltar 260 elever i undervisning inom den obligatoriska särskolan. Av dessa är 101 elever individintegrerade i grundskoleklasser och läser något eller några ämnen

efter grundskolans kursplan. De elever som får sin undervisning som integrerad i vanlig klass följs upp en gång per termin av resursteamet.

Kostnaderna för elever i grundskolan är mellan 50-57.000 kr/år och för en elev i grund-särskolan uppgår kostnaden till cirka 150.000 kr/år. Träningsskolan, som är den skolform som är mest resurskrävande, kostar cirka 250.000 kr/år och elev.

I Lund sker flest antagningar till särskolan när eleverna skall börja femte och åttonde årskursen. Detta tolkas som en konsekvens av byte av skolstadio och klasslärare. Kraven på eleverna ökas och ändrar karaktär vid stadioövergångarna och lärarbytet kan också spela roll för toleransnivån avseende svagpresterande elever.

Ansökan till särskolan föregås av utredningsarbete som omfattar pedagogisk och psykologisk testning av eleven. Genom det samverkansavtal som finns för särskoleorganisationen innebär att man enats om hur handläggning av ärenden skall ske. Det råder därför inga avgörande skillnader i hur man handlägger ärenden mellan kommunerna. För barn som tidigt kommit i kontakt med barnhabilitering görs utredning och planering, för ett eventuellt framtida mottagande inom särskolan. Barn som redan är inskrivna i grundskolan och inte uppnår de kunskapsmål som förutsätts i läroplanen utreds, efter vårdnadshavarens medgivande, genom skolans försorg. För att resursteamet skall behandla en ansökan om behörighet till särskolan kräver de en utredning där både en psykologisk och en pedagogisk bedömning ingår som underlag. I utredningen ingår att barnet skall IQ-testas vilket görs av skolpsykolog eller psykolog vid BUP (Barn och Ungdomspsykiatri) eller Barnhabilitering. Ett av kriterierna för att man skall tillhöra personkretsen som är berättigad till undervisning inom den obligatoriska särskolan är att man inte uppnår mer än 70 i IQ-testet vilket är gränsvärdet för begåvningshandikapp. Dock kan de som har Aspbergers syndrom och har högre IQ än 70 ändå anses vara i behov av undervisning inom särskolan. Eleverna inom särskolan har inte sällan, förutom sitt begåvningshandikapp, någon form av tilläggsproblematik, exempelvis Damp eller ADHD.

Psykolog, kurator och yrkesvalslärare från särskolans resursteam deltar vid behov i elevvårds-konferenser i kranskommunerna för att bistå med sina specialkunskaper. Kontakterna med elevens föräldrar sköts av hemmaskolan. Föräldrar och elev informeras om särskolans möjligheter och vilka olika sätt som man kan ta del av undervisningen på. Beslutet att eleven skall beredas plats vid undervisning inom den obligatoriska särskolan fattas lokalt efter

utredning samt ansökan från vårdnadshavaren, av den som kommunen har utsett som ansvarig för detta enligt gällande lagstiftning (SL 3kap 4§). Det ökade föräldrainsflytande som finns som försöksverksamhet innebär bland annat att föräldrarna har, om de erbjudits särskole-tillhörighet, det slutliga avgörande om vilken skolform som deras barn skall delta i. De har då också rätt att senare byta skolform om de inte är nöjda. Tidigare var detta ett myndighetsbeslut.

Beroende på att Lund och dess kranskommuner har ett samverkansavtal, medför detta att handläggning och bedömningsgrunder är lika dem emellan. Det gemensamma resursteamet bidrar till att bibehålla kompetens inom verksamheten och vara just ett resursteam för omkringvarande skolor. Vi menar att risken för felbedömningar och felplaceringar är mindre i en organisation med gemensamt resursteam och en samordnande rektor utan ansvar för vanliga grundskolan, jämfört med de kommuner som har beslutsfattandet om särskole-tillhörighet hos grundskolans rektor som också har ansvaret för utredning och fördelning av resurser.

5.2 Intervjuer med personal vid särskoleverksamheten, Lund.

Vi har under tiden för vår undersökning läst mycket litteratur som varit både intressant och spännande men också bitvis svårläst och tung. För att få mer verklighetsnära information och samtidigt berika vårt arbete har vi valt intervjuer och samtal som komplement till böckerna. Informationen som vi därigenom fick, har gjort litteraturens teorier mer levande för oss och gett oss en inblick i den vardag och verklighet som vägen till särskolan kan innebära. Förutom att vi intervjuat Rolf Spjut rektor vid Särskoleverksamheten i Lund har vi även har vi intervjuat kurator Gunilla Körner och yrkesvals lärare Gunnel Ringholm, båda med många års anställning inom särskolan. Alla informanterna arbetar på skolkontor Söder med arbetsuppgifter som rör placering av elever till och inom särskolan. Intervjuerna har genomförts individuellt med intervjumallen som utgångspunkt och redovisas gemensamt.

Fråga: Har den nya läroplanen (Lpo –94) och betygssystemet inverkat på särskolan?

Alla är eniga om att detta spelat en stor roll för många elever i grundskolan. I det gamla betygssystemet var det ingen elev som riskerade att bli ”icke godkänd”, de fick ett och tvåor i sina betyg, ofta utan att skolan utredde orsakerna. Skolans nya arbetssätt har också en stor betydelse för upptäckten av barn som kanske skulle ha särskoletillhörighet istället för att gå i grundskolan.

Tidigare arbetade lärarna mer isolerat med sina respektive klasser medan man numera arbetar i arbetslag och har formaliserade forum för diskussioner lärare emellan om gemensamma elever. Rolf Spjuth menar att för många lärare är det en extra säkerhet att ha kolleger som bekräftar de egna misstankarna och att man kan agera gemensamt. Skolan är idag en målstyrd organisation där eleverna skall nå upp till vissa fastlagda mål för att bli godkända. Däri ingår en stor del av självständig inläring för eleverna. Detta är ofta en stor svårighet för de barn som är eller gränsar till särskoleelever. Gunnel Ringholm pekar också på att de nationella prov som enligt Lpo -94 är obligatoriska i grundskolan, fäster lärarnas uppmärksamhet på de elever som inte blir godkända på dessa prov. Detta bidrar till att fler elever testas för att utröna om de uppfyller kraven för att erbjudas undervisning inom särskolans läroplan. Gunilla Körner delar de andras uppfattningar och tror att det dessutom finns ett mörkertal av elever inom grundskolan som egentligen har bättre förutsättningar att klara sin skolgång inom grundsärskolan, det nya skolsystemet bidrar till att tydliggöra denna grupp.

Fråga: Är det skillnader på elevernas problematik hos dem som skrivs in i särskolan idag jämfört med tidigare och har debatten om de s k bokstavsbarnt barn haft någon påverkan på särskolans elevantal?

Gunilla anser inte att kriterierna har förändrats för vilka elever som är berättigade till särskoleundervisning. Det är de barn som har en utvecklingsstörning eller som genom förvärvad hjärnskada samt autister som tillhör personkretsen som har tillträde till särskolan. Det är naturligtvis så att det finns elever inom särskolan idag som har problematik i form av Damp, ADHD och liknande men att de då även har en utvecklingsstörning. Enligt hennes erfarenhet så erbjuds inga av de s k bokstavsbarnt barn särskolans undervisning. Den grundläggande orsaken för tillhörighet är alltså densamma. Rolf menar att visst finns det skolor som vill ha annan skolform för de elever som är stökiga och störande, men dessa elever hör inte till särskolans personkrets och saknar därför tillträde. Han nämner att det finns undersökningar som visar att 20-25 % av eleverna i grundskolan behöver någon form av särskilt stöd i sin skolsituation. I Lund har därför startats ett resurscentrum för dessa elever. De skall inom grundskolans ram erbjudas särskild undervisningen. Antalet platser vid denna särskilda enhet uppgår till 100, i Lund finns cirka 10.500 skolelever. Gunnel instämmer med sina kollegor i att kriterier för särskoletillhörighet är desamma trots debatten om bokstavsbarnt barn. Hon framhåller vikten av att alltid undersöka varför en elev presterar under godkänd-nivån. Alla menar att problematiken i stort sett är oförändrad hos

särskolans elever. Det som är nytillkommet är invandrabarn, dock ökar den andelen inte mer än gruppen svenskfödda barn inom Lund och samverkanskommunerna.

Efter kommunaliseringen och införandet av Lp-94 har skolan blivit bättre på att hitta de barn som hör till särskolans personkrets. Särskilda problem uppstår för de elever som befinner sig i en slags ”gråzon”. De har hankat sig fram i grundskolan genom att de inte ”syns” och ”hörs” eller så är de mycket sociala och uppskattade. Dessa elever upptäckts nu mycket på grund av Lp-94 och betygssystemet. För dem som hunnit till högstadiets sista årskurser när man erbjuder särskoletillhörighet innebär det inte sällan stora problem med bland annat identitetskris som följd.

Fråga: Har kommunaliseringen inneburit fler ansökningar till särskolan?

Alla är som i tidigare frågor mycket samstämmiga i sina uppgifter och uppfattningar. Man anser att kommunaliseringen inneburit många fördelar för grundskolan och särskolan men främst för de elever som behöver särskolans undervisning. De båda skolformerna har fått en större samhörighet och kännedom om varandras resurser. Steget upplevs inte lika långt mellan skolformerna och särskolan upplevs nu av många lärare som mindre dramatisk att erbjuda elever och föräldrar.

Fråga: Vilka förklaringar finns det till den kraftiga ökningen av antalet särskoleelever?

Man vet att antalet elever inom grundskolan mellan åren 1995 och 2000 ökade med 18% under samma period var riksgenomsnittet för särskolans elevantal en ökning med 57%! Lund med kranskommuner ökade också sina särskoleelever med 50%. Det som framhålls under intervjuerna är att kommunaliseringen medfört en viss ökning genom förbättrad kunskap hos framför allt grundskolans personal. Det man anser vara den största orsaken till ökningen är att skolan på grund av sitt ändrade arbetssätt och läroplan samt betygssystem upptäcker fler som behöver särskolans möjligheter. Rolf nämner också att statistik inte alltid visar det man förväntar sig. Han nämner att man på olika håll i landet haft andra benämningar på särskoleelever tidigare. Ett exempel är Malmö som tidigare hade sina ”särskoleelever” i ”särskilda undervisningsgrupper”, när de i kommunaliseringen blev organiserade inom särskolan blev ökningen 100%!

Förutom byte av huvudmannaskap har besparingar inom grundskolan medfört att fler ansökningar kommer till särskolan. Skolformen för de elever som tidigare funnits i en gråzon

i grundskolan och de som haft extra stöd i undervisningen ifrågasätts mer, när resurser och möjligheter till extra stöd, minskar.

5.3 Fallbeskrivningar

För att få en bild av hur situationen kan se ut för barn och deras familjer inför en utredning om eventuell behörighet till särskolan har vi av skolkontor Söder fått tillfälle att ta del av elevakter. Vi letade samtidigt också efter skillnader och likheter i utredningarna.

Elevakterna valdes ut av rektor Rolf Spjuth för att visa olika typiska exempel på problem och utredningar dels i Lund, dels i kranskommunerna. Det är alltså ett representativt urval elevakter enligt särskolans rektor. När vi fick akterna var dessa avidentifierade. Då vårt syfte är att undersöka orsaker till elevökningen inom särskolan är elevakterna intressanta. Dock skulle de haft ett större värde om vi gjort en kvantitativ studie och använt oss av stickprovsmetod, än vad de nu har på grund av urvalsmetod och ringa antal (6 stycken). Trots detta menar vi att elevakterna tjänat oss genom att förmedla en bild av situationer och problem som kan vara aktuella att handskas med av såväl barn, familj, grundskola och särskola. De akter vi tagit del av visar också stora skillnader i hur bedömningar av eleven görs. Främst gäller detta i materialets pedagogiska utlåtanden vilka varierar från en sida text upp till fyra sidor. I den akt som omfattar en sida, är det elevens klasslärare som, enligt vad som framgår, gjort bedömningen ensam. I akten som omfattar fyra sidor verkar elevens klasslärare, som tillika är specialpedagog, använt någon typ av formulär som underlag, som vi uppfattar som informativ och detaljrik. Vidare finner vi skillnader avseende uttryck och begrepp som används för att beskriva eleven, i de pedagogiska bedömningarna vi haft tillgång till. De psykologiska bedömningarna uppfattar vi som mer formaliserade och styrda av testresultat än de pedagogiska. Av de sex elevakter som vi läst handlar tre av dem om elever i grundskolans årskurs 4. Gemensamt för dem är att de inte tidigare uppmärksammats för sina problem. En av akterna rör en 12-åring, i denna akt framgår inte elevens bakgrund eller tidigare eventuellt uppmärksammade problem. De övriga två akterna handlar i det ena fallet om ett sexårigt barn med Downs Syndrom och i det andra om en flerhandikappad sjuårig elev, båda har kontakt med barnhabiliteringen i Lund. Deras utredningar har gjorts som vi uppfattar det, för att utreda vilken skolform inom särskolan som är mest lämpad för dem.

Vi vill betona att vårt underlag består av endast sex akter och att vi därför inte kan dra några generella slutsatser efter att ha tagit del av dessa elevakter. Vi refererar här till skolpsykolog Anna Tidman som under vårt samtal underströk de rättigheter som särskoletillhörighet

innebär. Inte minst att de eleverna får del av en mer individanpassad undervisning i en mer lärartät och specialutbildad skolsituation, än vad grundskolan kan erbjuda. Efter avslutad grundsärskola har eleverna rätt till plats i gymnasiesärskola och efter studenten har de rätt till sysselsättning.

6. Analys och slutdiskussion

Vårt syfte med denna uppsats var att undersöka orsakerna till den stora ökningen av antalet elever inom särskolan som skedde under 90-talet. Våra frågeställningar var vilka kriterierna som gäller för rätt till undervisning inom särskolan och om dessa har förändrats, vilka faktorer inom och utanför särskolan som påverkar och kan ha bidragit till ökningen av antalet särskoleelever.

Vare sig problematik eller kriterier för tillhörighet till särskolan har formellt ändrats och kan därför inte anses som orsak till den markanta ökningen av särskoleelever enligt vad som framkom i våra intervjuer. Skolverket personal som vi samtalade med sa sig dock ana en tendens till att kriterierna/definitionerna för behörighet till särskolan vidgas. Resursteamet uttalar sig enbart om sitt upptagningsområde medan Skolverket ser till landet som helhet. De så kallade bokstavsdiagnoserna har inte inneburit några konsekvenser för särskolan i Lund - de eleverna saknar behörighet om de inte samtidigt har ett begåvningshandikapp. Vår uppfattning är att strukturella förändringar i samhället har inneburit att utrymmet och toleransen för lågpresterande elever inom grundskolan har minskat. Skolan har blivit en målstyrd organisation där elevers egna initiativ och förmåga att skaffa sig kunskaper och att fritt arbeta efter uppställda mål är en förutsättning för att skolan och eleven skall nå målet - godkänd. Vi kan också tycka att det finns mer än negativa effekter av neddragningar inom skolan. En positiv sida av de nedskärningar som gjorts är att problemen tydliggjorts och bidragit till att elever fått rätt till undervisning enligt individuella behov och förutsättningar.

Under studiens gång har det visats sig finnas fler än en orsak till ökningen. I orsakskedjan framstår skolans reformer avseende organisation och läroplaner och där till hörande betygssystem som betydelsefulla för särskolans elevökning. Andra strukturella förändringar är de nedskärningar som samhället genomled under 90-talet där skolan och barnomsorg utsattes för stora besparingar. Sveriges ansträngda ekonomi under förra decenniet präglade landets

kommuner som fick överta ansvar från staten, bland annat för den obligatoriska skolundervisningen. Samhällets nedskärningar i socialförsäkringssystemen samtidigt som arbetslösheten var hög, gjorde att man talade om en nedmontering av det svenska välfärdssamhället. Arbetslöshet var betydande inte bara för de drabbade individerna utan också för kommunerna som fick minskade skatteintäkter. Det postmoderna samhället ställer höga krav på individen att följa med i den allt snabbare utvecklingen och där kunskap är mycket högt värderat. Det höga tempot medför risker att toleransen för dem som inte har samma kapacitet, minskar. Inom skolan har vi, i enlighet med Guvås avhandling, uppfattningen att elever som avviker från lärarnas förväntningar på hur elever skall vara, skapar ångest inom den målstyrda skolorganisationen. Varken lärare eller elever klarar skolans fastställda mål, inom båda grupperna kan detta leda till frustration och negativa låsningar.

Vi har uppfattat att det finns såväl positiva som negativa effekter av bytet av huvudman för särskolan och dess elever. Det som återkommit i alla intervjuer och samtal och som även beskrivs i tidigare forskning är bland annat, den positiva betydelse som kommunaliseringen av särskolan har inneburit. Effekterna beskrivs som att synen på särskolan förändrats och också normaliserats. Avståndet mellan vanliga skolan och särskolan minskade fysiskt, för elevernas del innebar detta i vissa fall att de kunde bo kvar hemma. Skolans personal har fått ökad medvetenhet/kunskap om särskolans möjligheter, samt att beslut om särskoletillhörighet tas närmare eleven. Många kommuner har delegerat beslutsrätten till rektorer som har ansvar för vanliga grundskolan och särskolan. Skolans personal och elevföräldrar fick i samband med kommunalisering ökade möjligheter att ha bra samarbete runt eleven tack vare den försöksverksamhet som då inleddes innebärande att det är föräldrarna som har att slutligt besluta om deras barn skall anta särskolans erbjudande om placering.

De negativa inslagen som kommunaliseringen inneburit är tidsåtgången som krävs för att bygga upp nödvändig kompetens i kommunerna för att därmed garantera rättssäkerheten vid bedömning av rätten till särskolan. Det finns också en viss kulturell eftersläpning i en del kommuner varför genomförandet och uppbyggandet av kompetens tagit längre tid. En bidragande orsak till särskolans ökning skulle då kunna vara att kommuner som tagit lång tid på sig att genomföra och säkra kompetens, legat lågt med sina utredningar, när de senare startat har ett uppdämt behov funnits.

Skolverkets uppgifter visar att särskolans ökning inte skett proportionell i landets kommuner, stora skillnader finns. Detta tolkar vi som att kompetens och erfarenhet bland dem som gör utredningar och bedömningar skiftar stort. Dock uppger mer än 25% av kommunerna att de sedan 1996 förändrat sina rutiner genom att bland annat ha ”striktare krav” på utredningar samt att de görs grundligare allt för att höja kvaliteten. Redovisning i procentsatser kan bli missvisande i små kommuner som ökar från exempelvis tre särskolelever till att nästföljande år ha sex elever. Vi vill också påminna om att en viss olikhet i användande av begrepp kan ha haft betydelse för ökningen. I kommuner som innan kommunaliseringen hade en del av sina särskolebarn i så kallade ”särskilda undervisningsgrupper” fick en kraftig ökning när skolformen omdefinierades. Skolans förändringar avseende organisation och läroplan har också utpekats av våra referenter och i forskningen som en orsak till ökningen. Skolan som numera är målstyrd har inneburit nya arbetsmetoder för lärarna avseende både själva undervisningssituationen och att arbeta i team vilket medför att elever uppmärksammas av flera. Detta tillsammans med det nya betygssystemet sätter fokus på de elever som inte når upp till skolans kunskapsmål.

För elevernas del har kraven ökat betydligt avseende kunskapssökande då undervisningen inom skolan bygger på problembaserad inläring. För de elever som behöver mycket struktur för att kunna tillgodogöra sig undervisning och inhämtande av kunskap uppstår svårigheter. Det ställer även andra krav på lärare avseende bemötande men även krav på att urskilja de elever som behöver särskilt stöd eller som kan tänkas vara berättigade till undervisning inom särskolan. Vi har funderat på om den omställning som skolans förändrade arbetssätt inneburit har medfört att lärarna under en period varit upptagna med att anpassa sig till de nya kraven att man inte observerat elever som man annars hade upptäckt?

Under 90-talet uppstod ett nytt samlingsbegrepp för barn som hade svårt att koncentrera sig och som upplevdes som oroliga och störande. Barn som tidigare diagnostiserats MBD blev DAMP och nya diagnoser som ADHD kom att kallas för ”Bokstavsbarne”. Blom (1999:1459) anför att en av orsaker till ökningen inom särskolan är att intresset att diagnostisera elever med annorlunda beteende har ökat, vilket är en *medikalisering*.

Neddragningar inom skolan har medfört att antalet elever per vuxen har ökat och att undervisningsgrupperna är större. Andra konsekvenser är ett sämre arbetsklimat och att behovet av särskilt stöd ökade samtidigt som skolor sparade in på speciallärare. För de elever

som befunnit sig i en gråzon mellan vanliga skolan och särskolan har detta haft en avgörande betydelse. Det som tidigare resulterade i ettor och tvåor i betygen blir numera ”icke godkänd”, som i förlängningen kan medföra att en utredning om särkoletillhörighet startas. Detta menar vi är positivt för eleverna och bättre ju tidigare det sker. Innan Lpo-94 satte skolan "plåster" på eleverna med behov av *särskilt stöd*, nu tvingas åtgärder fram för att nå bästa lösningen på problem som har stor betydelse för många runt den som är aktuell för åtgärden.

Antalet barn som föds med förståndshandikapp har statistiskt sett inte ökat och kan därför inte förklara ökningen av antalet elever inom särskolan. Orsakerna står att finna i grundskolans förändrade organisation och läroplan samt att betygssystemet fungerar som en strålkastare på de elever som inte når kunskapsmålen för godkända betyg, ytterligare orsaker utgörs av särskolans kommunalisering samt konsekvenser av 90-talets ekonomiska struktur som satt kraftiga ärr i den svenska socialpolitiken och i många människor. Vi vill återknyta till att människan måste betraktas som en individ enligt ordets rätta innebörd: odelbar, alla delar måste beaktas, kropp, psyke och sociala förmågor. Alla delar hänger ihop och påverkar varandra. På motsvarande sätt ser vi orsakskedjor i vår studie, system som påverkar varandra i vissa bestämda riktningar. Dessa orsakskedjor är av betydelse när man, som vi inledde med, tar del av samhällsdebatten. Vi menar att det är mycket viktigt att problem inte isoleras utan sätts in i ett sammanhang, för att rätta åtgärder eller mer förståelse skall uppnås. Intressant vore att studera hur de elever som överflyttats under högstadiet till särskolan upplevde förändringen, vi har diskuterat mycket om vilket som är mest stigmatiserande för lågpresterande gråzonselever att gå i särskola alternativt gå i grundskola och alltid vara sämst.

Källförteckning

- Asmervik Sverre, Ogden Terje, Asmervik, Anne-Lise red (1993) *Barn med behov av särskilt stöd* Lund: Studentlitteratur 2:a upplagan
- Blom, Anna (1999) *Särskilda elever. Om barn i särskola- bedömningsgrunder, ställningstaganden och erfarenheter* FoU 1999:28 Nyköping: AWJ Kunskapsförlaget AB
- Bonniers(1998) *Compact 1998* Stockholm: Bonnier Lexikon AB
- Börjesson, M (1997) *Om skolbarns olikheter. Diskurser kring "särskilda behov" i skolan - med historiska jämförelsepunkter* Stockholm: Skolverket
- Denvall, Verner & Jacobson, Tord red (1998) *Vardagsbegrepp i socialt arbete* Stockholm: Norstedts Tryckeri
- Djurstedt, Bengt & Kastan, Agnes (1996) *Skollagen och Grundskoleförordningen med kommentarer* Göteborg: Förlagshuset Gothia
- Guvå, Gunilla (2001) *Skolpsykologers rolltagande* Linköping: Filosofiska Fakulteten, Linköpings Universitet
- Kylén, Gunnar (1981) *Begåvning och begåvningshandikapp* Stockholm: ALA/ Handikappinstitutet
- Kärfve, Eva (2000) *Hjärnspöken Damp och hotet mot folkhälsan* Stockholm/ Stehag Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Nationalencyklopedin (2000) Höganäs: Bra Böcker
- Skollagen i Praktiken* (1998) Stockholm: Svensk Facklitteratur, 5:e upplagan
- Tideman, Magnus, (2000) *Normalisering och kategorisering* Stockholm: Johansson & Skyttmo förlag.
- Tideman, M (1998) *I gränlandet mellan grundskola och särskola* Halmstad Wigforsinstitutet, Högskolan i Halmstad
- Mallander, Ove, Meeuwisse, Anna och Sunesson, Sune (1998) "Normalisering" i Denvall, Verner & Jacobson, Tord red *Vardagsbegrepp i socialt arbete* Stockholm: Norstedts Tryckeri
- Solheim,Ragnar (1993) "Psykisk utvecklingsstörning" i Asmervik, Sverre, Ogden, Terje, Rygvold, Anne-Lise red *Barn med behov av särskilt stöd* Lund: Studentlitteratur 2:a upplagan
- DN (2001) Barnen har det sämre nu än för tio år sedan *DN 000403*
- Intra (1994) Huset vi byggde – Omsorgernas Historia *Utvecklingsstörda i kultur och samhälle* 1994:3
- Rabe, Hill, Håkansson (1997) Särskolan löser problem *GP 970618*

Wessman, Johan (2001) Särskolan får allt fler elever SDS 000410

Skolverket(1997) *Lärare i särskolan* dnr 97:197 Stockholm: Skolverket

Skolverket (2000) *Hur särskild får man vara En analys av elevökning i särskolan*
dnr 2000:2037 Stockholm: Skolverket

Skolverket (2001) *Tillsyn av den obligatoriska särskolan*
dnr 59-2001:878 Stockholm : Skolverket

Skolverket (2001) *Barn riskerar tas emot i särskolan påoklara grunder*
Pressmeddelande 010329

Övriga källor

Skolverket hemsida <http://www.skolverket.se/>

Intervjuer och samtal

Rolf Spjuth, (rektor, särskoleverksamheten, skolkontor Söder, Lund). Intervju den 8 maj 2001

Gunnel Ringholm (yrkesvalslärare, resursteamet, skolkontor Söder, Lund). Intervju 2 och 23 april

Gunilla Körner (kurator, resursteamet, skolkontor Söder, Lund). Intervju 23 april 2001

Anna Tidman (skolpsykolog, resursenheten, Lomma kommun). Samtal 15 maj 2001

Lotta Kårlind (utredare, Skolverket, Lund). Samtal 16 maj 2001

Helene Roslund (jurist, Skolverket, Lund). Samtal 16 maj 2001

Figurer hämtade ur Asmervik et.al. (1993) över normalfördelningar i IQ-tester.

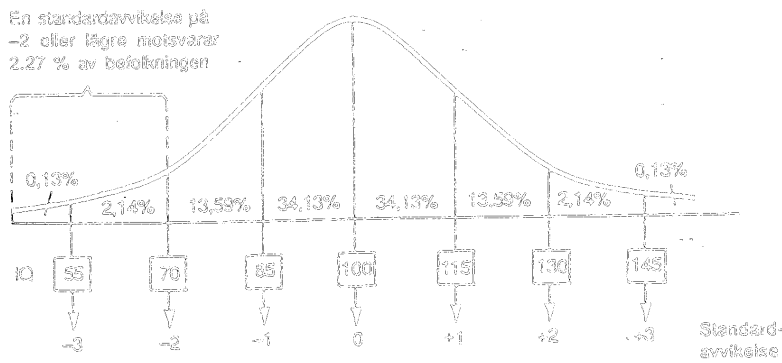
Figur 1: Normalfördelningskurvan med skalan för normalpoäng.

Figur 2: Gruppen med skador och utan skador i centrala nervsystemet.

Hämtat ur material från Särskolan i Lund.

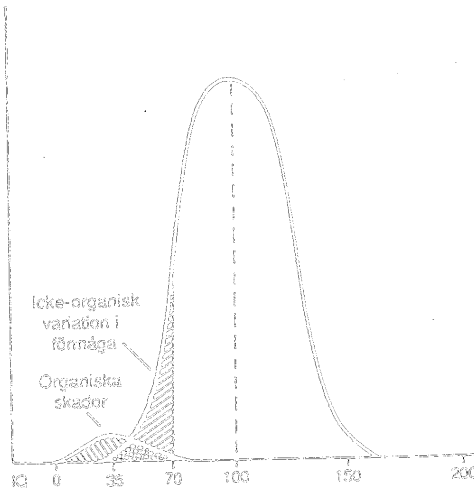
Figurer hämtade ur Rygvold et al. (1993) över normalfördelningar i IQ-tester.

Figur 1: Normalfördelningskurvan med skalan för normalpoäng.

Figur 4.1. Normalfördelningskurvan med skalan för normalpoäng.

Figur 2: Gruppen med skador och utan skador i centrala nervsystemet.

Figur 4.2. Gruppen med skador och gruppen utan skador i centrala nervsystemet.

BEGÄVNINGSUTVECKLING
Kylén

Hämtat ur material från Särskolan i Lund.

A:1	A:2	A:3	B	C	num	tid	kvant	orsak	epstera	symbolisera
enbart det varseblivna rummet finns, handling- det definieras lever i m- et en rent praktisk rums- och lösutveckling	ett erfarenhetsbegränsat rummet av rent subjek- tivt slag. tiden upplevs som varaktig och enkel. förväntan ("nästa tidslänk")	objektiv rumsuppfatt- ning med själv inplacering relaterat obj. växer till senior	Det erfarenhetsmässiga rummet blir en hel- het. obj. kedjan. tids- kedjan växer till dygn och vecka	allmän tids- och rums- uppfattning						
objekten definieras av handhavandet, ej medve- ten om de enskilda kva- liteterna fast dessa rater sinness, ingen reaktion på försvunna objekt	objekten finns lokalise- rade i rel. till pers. själv inne obj., bara "jag" grov underaktning av objekt, letar där objekt försvann	objektens understås medvetet (form, färg, yta m m) och upplevs som existerande även osedda, lever mer insiktsfullt	ordnar objekten i enkla strukturer som par och kedjor iaktarva små klasser känner till kvali- tet obj kan personifieras	allmänna klasser, svårighet med kom- plexare mönster, abstr. av andra graden						struk- tur- re- re
ingen	ev något och inget	många, ingen, fler, störst och andra enkla relationer	lika många, kan räkna till två eller fler dvs. talserien växer fram	addera, subtrahera o. sedan även dividera dvs. talstrukturen						
upprepning av handling som givit utdelning utan medveten avsikt eller vilja	intuitiv avsikt av rent subjektivt slag magisk o fenomenalistisk upprepning	medveten avsikt, specialiserad, objektifierad o. decen- traliserad upprepning	förstår att andra har avsikt o. annat kan orsaka effekter en relation i ständer fysiska skäl, ting tycker	kausala skäl tillkom- mer enkla allm. orsaksmönster bildas						
enbart intuitiva hand- lingsoperationer (men delaktig med känslor och sinnen)	viss subjektiv medveten- het utprepar handling med avsikt att få resul- ta. Omredv. kombatio- ner o. slumpmässiga variant	varierar avsiktligt o. prövar för att nå en viss mål, nykombinationer	tänkandet styr handling o. perception i enlighet ut. de strukturer som finns. Mot slutet mini- fiva teckenoperationer	konkrete tanke- operationer						
"reaktionspråk"	"reaktionspråk" + avsiktliga signaler vid behov	kroppsspråkets reaktio- ner o. signaler utv. på delv. till ordaniser, viss frögrekts från situatio- nen	två och flerordssatser kommer bildförståelse utv.	lika och skriv språket						

C

B

A:3

A:2

A:1

C

B

A:3

A:2

A:1

Intervjumall

Fråga 1: Har den nya läroplanen (Lpo –94) och betygssystemet inverkat på särskolan?

Fråga 2: Är det skillnader på elevernas problematik hos dem som skrivs in i särskolan idag jämfört med tidigare och har debatten om de s k bokstavs barnen haft någon påverkan på särskolans elevantal?

Fråga 3: Har kommunaliseringen inneburit fler ansökningar till särskolan?

Fråga 4: Vilka förklaringar finns det till den kraftiga ökningen av antalet särskoleelever?